

इतिहासकार कोणास म्हणावे ?

श्री विनोद गंगाधरराव वाघाळकर

मयुर नगर, फेस टू अंबड
ता.अंबड, जि.जालना - 431204

प्रस्तावना :

गतकाळातील मानवी स्मृतींना उजाळा देणारा एक प्रभावी व विश्वासाह घटक म्हणून इतिहासाकडे पाहिले जाते. याच इतिहासाचा निर्माता म्हणून इतिहासकार व्यक्तीकडून काही रास्त अपेक्षा केल्या जातात आणि त्या अपेक्षांची पूर्तता करणे हे त्याचे नैतिक कर्तव्यच असते. कारण, वर्तमान व भविष्य अशा दोन्ही कालखंडांवर त्याने लिहिलेल्या ऐतिहासिक घटनांचा त्यातील चांगल्या वाईट बाबींचा, मूल्यधारित भूमिकांचा फार - फार असा दूरगामी परिणाम साधला जात असतो. करीता त्याने स्वतःला लेखनाच्या सर्व कसोट्यांवर तावूनसुलाखून सिध्द करणे खूप महत्त्वाचे असते.

संशोधनाची उद्दिष्टे :

1. इतिहासकाराचा त्रिविध काळातील प्रभाव अभ्यासणे.
2. इतिहासकाराच्या क्षमता किंवा गुणवत्तांचा अभ्यास करणे.

संशोधनाची गृहितके :

1. इतिहासकार व्यक्तीने लेखन करतांना स्वतःच्या भावनांवर नियंत्रण ठेवले पाहिजे.
2. जिद्द, तळमळ, कष्ट उपसण्याची तयारी, सत्यनिष्ठा, तर्क व शास्त्रशुध्दपणा इ.क्षमतांचा त्याने स्वतःत विकास करायला हवा.
3. पक्षपात, विकृतीकरण, संकुचितपणा, भावना प्रधानता आदी मानवी दोषांपासून तो दूर असणे आवश्यक असते.

संशोधन पध्दती :

प्रस्तुत शोध निबंधाकरीता विश्लेषणात्मक संशोधन पध्दतीचा उपयोग करत असतांना मुख्यत्वे दुय्यम साधन सामुग्रीचा आधार घेण्यात आला आहे. यामध्ये प्रामुख्याने संदर्भग्रंथाचा वापर प्राधान्याने केला आहे.

डॉ.एस.एस.गाठळ लिहितात, इतिहासकाराने कागदपत्रे किंवा पुराव्यांच्या आधारे जे सत्य बाहेर येते तेच मांडावे अशी अपेक्षा असते¹ याचा अर्थ त्याने व्यक्तिगत इच्छा - आकांक्षा अथवा पक्षपात वगैरे भावनांचा अंमल स्वतःवर न होऊ देता लेखनी चालवावी असा सूर डॉ.गाठळ येथे व्यक्त करतात हे स्पष्ट आहे. वास्तववादी व तटस्थ वृत्तींचा अंगीकार हे इतिहासकाराचे ब्रीदवाक्य असावे असेही ते येथे सुचवू इच्छितात हे आपल्या निश्चितच लक्षात येईल.

डॉ.जयसिंगराव पवार यांनीही इतिहासकाराच्या भूमिकांवर प्रकाश टाकतांना म्हटले आहे, इतिहास संशोधक हे काही आकाशातून पडत नाहीत ! किंवा पी.एच.डी. पदवी मिळाली की तो काही इतिहास संशोधक होत नाही ! इतिहास संशोधक होण्यासाठी लागणारी जिद्द व तळमळ, कष्ट उपासण्याची मानसिक तयारी अशा अनेक बाबींची आवश्यकता असते.² येथे इतिहासकार म्हणून उभे ठाकण्यासाठी लागणाऱ्या गुणसंपादेची माहिती दिली आहे. आणि ती वस्तुस्थितीला हात घालणारीच आहे याबद्दल शंका नाही. इतिहासकार हा केवळ भूतकाळातील प्रसंगाना शब्दबद्ध करत नसतो तर तो वर्तमान व भविष्यकालीन वाटचालींना अधिक निकोप व अधिक प्रेरणादाई बनवण्यासाठीही धडपडत असतो. याकामी वरवरचे प्रयत्न कधीही सखोल व मूलगामी ज्ञानप्राप्तीस्तव सहायक ठरत नसतात. हे ही तो ओळखून असतो. करीता, घटनांच्या मूळाशी जाण्यासाठी प्रयत्नांची शिकस्त करणे त्याला जरूरीचे वाटत असते.

इतिहासकाराने समाजाच्या सुख - दुःखात भर टाकणाऱ्या रूढी-परंपरांचा व चांगला - वाईट परिणाम साधणाऱ्या श्रद्धा - अंधश्रद्धांचा शोध घेण्यासाठी आंतरिक तळमळ सदैव चेतवत ठेवणेही गरजेचे असते. अन्यथा सामाजिक उत्तरदायित्व पार पाडण्यास कमी पडणारा अन् उदात्त संवेदनाचा अभाव असणारा इतिहासकारच यामुळे प्रकट होऊ शकतो हे नाकारता येत नाही. आणि म्हणून डॉ.पवार यांनी जिद्द तळमळ अशा गुणांच्या संवर्धनासाठी इतिहासकारांनी प्रयत्नशील असावे. अशी भूमिका ठेवणे म्हणजेच सत्यशीलता व समाजशीलता जपणारा भाव प्रकट करण्यासारखे आहे याबद्दल संदेह नाही.

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर इतिहासकाराच्या पात्रतेविषयी आपली भूमिका मांडतात, इतिहासकार हा काटेकोर तळमळीचा आणि पंक्तिप्रपंच न करणारा असा असला पाहिजे, भावनारहित, आपुलकीची भावना, भीती, तिरस्कार किंवा प्रेमाची ओढ त्यांच्यापासून मुक्त असा असला पाहिजे. इतिहासाची जननी जी सत्यनिष्ठा ती त्याच्या रोमारोमात भिनलेली असली पाहिजे. महत्कृत्यांना सुरक्षित ठेवणारा, अंधाराचा संहार करणारा, पूर्व काळाचा साक्षी आणि भावी काळाचा नेता असा तो असला पाहिजे. थोडक्यात सांगावयाचे म्हणजे अगदी रिकामे नसणारे नव्हे पण उघडे असणारे असे त्याचे मन पाहिजे. खोटेनाटे पुरावे जरी त्याच्या हाती लागले तरी त्या सर्व पुराव्याची छाननी, करण्याची त्याची तयारी पाहिजे. ³ या सर्व मांडणीतून डॉ.आंबेडकरांनी इतिहासकार कोणास म्हणावे या प्रश्नाच्या उत्तरार्थ केलेले विवेचन सर्वस्पर्शी व यथार्थ आहे असेच म्हटले पाहिजे.

पंक्तिप्रपंच न करणारा म्हणजे पक्षपात किंवा भेदभाव अशा भावनांपासून दूर राहून संशोधन करणारा, व्यक्ती होय. पूर्वोक्त मांडणीत डॉ.गाठळ यांनीही पुराव्यांच्या आधारे जे सत्य समोर येते तेच इतिहासकाराने मांडावे अशी रास्त अपेक्षा व्यक्त करून अप्रत्यक्षपणे भीती, प्रेम, तिरस्कार आपुलकी वगैरे भावनांचा प्रभाव त्याने निश्चयपूर्वक स्वतःवर पडू न देता इतिहास निर्माण करवा असे सुचविले होते. परंतु पुढील विवेचनात डॉ.आंबेडकरांनी मात्र स्पष्टपणेच भावनाधिष्ठित इतिहास रचनेला प्रखर विरोधच केला आहे हे आपल्या निदर्शनास येईल. सत्यनिष्ठा ही इतिहासाची जननी आहे आणि याच जननीचे इतिहासकाराकडून सर्वोदितपणे अनुसरण, जतन व सक्षमीकरण घडून आले पाहिजे. अशीही इच्छा ते प्रदर्शित करतात. भूतकाळात घडलेल्या किंवा समकालीन घटना, त्यांचे परिणाम व भविष्यात त्यांच्या संबंधी घ्यावी लागणारी दक्षता या ओघाणे इतिहासकार एक अनुपमेय ज्ञान संचित शब्दांच्या मदतीने पुढील पिढ्यांना हस्तांतरित करित असतो, नव्हे ते त्याचे आद्य कर्तव्यच असते. पण नको त्या भावनेच्या अंकित जाऊण काही इतिहासकार हा अनुपमेय ठेवा जशास - तसा न सुरक्षित ठेवता त्यात अशा काही शब्दांची अन् वाक्यांची भर घालतात किंवा मूळासह त्या ऐतिहासिक संचिताची दिशाच बदलतात की ज्यामुळे ते अनुपमेय ज्ञान अथवा ठेवा एकाच राष्ट्रातील काही लोकांसाठी अहंकार व वर्चस्व अधिक दृढ करण्यास फलक्षम सिध्द होतो तर उर्वरित लोकांसाठी तो ठेवा किंवा ऐतिहासिक माहिती मनोत्साह खच्चीकरण करणारी तथा त्यांच्या भावी जीवनात अंधकार कायम करण्यास बळकटी देणारी ठरू शकते. करीता डॉ.आंबेडकर इतिहासकाराकडून ज्या भावनारहीत निर्मितीची व सत्यशीलतेची आशा बाळगतात किंबहुना निःपक्षपाती पथदर्शक म्हणूनही त्याने उभे रहावे अशी अपेक्षा करतात ती यथायोग्यच म्हणावी लागेल. आणि याद्वारे डॉ.आंबेडकरानी केलेले भारतीय इतिहासाचे आकलन व तर्कगम्य विश्लेषण किती सखोल व यथार्थ आहे हे सुध्दा वाचकांच्या दृष्टीस निश्चितच पडेल.

डॉ.आ.ह.साळुंखे हे सुध्दा इतिहासकाराच्या गुणावगुणांवर अत्यंत मूलगामी व सत्यशोधकी माहिती देतांना म्हणतात, आपल्या अतिशय विशाल आणि संमिश्र समाजातील विशिष्ट जनसमूहाला त्याच्या वास्तव कर्तृत्वापेक्षा आणि प्रत्यक्ष गुणवत्तेपेक्षा फार मोठे श्रेय देण्याच्या संकुचित उद्दिष्टाने लेखन करण्याच्या नादात वास्तवाचा विपर्यास करणे, हे आक्षेपार्ह तर आहेत, पण इतिहासकाराच्या विश्वसनीयतेला कलंक लावणारेही आहे. अशा विपर्यासामुळे एखाद्या जनसमूहाची वर्चस्व भावना तृप्त झाली, तरी असे कृत्य व्यापक समाजहिताचे असत नाही. असे कृत्य केल्यामुळे सत्याला बाधा पोचून आपल्याच समाजात दुफळी निर्माण होणे आणि मानवी मूल्यांचा न्हास होणे, हे दुष्परिणामही घडून येतात. ⁴ येथे आ.ह.साळुंखे यांनी उपर्युक्त विचारवंतांच्याच अपेक्षाचा धागा पकडून पुन्हा एकदा इतिहासकाराच्या सत्यनिष्ठेवर, प्रामाणिक लेखनावर विशेष भर दिला आहे हे स्पष्ट होते.

उपरोक्त आलेल्या मांडणीतून पुनः पुन्हा हे अधोरेखित केल्याचे दिसून येईल की, इतिहासकार सत्याची कास धरणारा असावा तथा त्याने स्व विश्लेषण परीक्षणातून जे अविष्कृत होते तेच प्रमाण मानावे आणि तेवढेच नोंदवून ठेवावे वगैरे अशी आग्रही मागणी जेव्हा पुन्हा पुन्हा वा वारंवार होत असेल तेव्हा नक्कीच काहीतरी गंभीर व चूकीचा प्रकार गतकाळात इतिहास निर्मात्याकडून घडला असावा असा तर्क पुढे येतो. आणि हा तर्क अनाढाई आहे असे कदापिही म्हणता येणार नाही. कारण स्वतः आ.ह.साळुंखे हे त्यासंबंधानेच वरील दृष्टांतात इतिहासकाराच्या अपलाप वृत्तीवर आसूड ओढतांना दिसून येतात. अशी इतिहास विरोधी वृत्ती जर इतिहासकाराच्या लेखनीतून अवतरली नसती तर त्यांना हा इतिहासकाराविषयीचा संदेहास्पद सूर आवळण्याची वा वाचकांना त्याच्या बाबतीत सावध करण्याची जरूरीच पडली नसती. याचा अर्थ स्पष्ट आहे की भारतीय इतिहासाची निर्मिती करतांना काही इतिहासकारांनी नक्कीच आपल्या कर्तव्याला काळिमा लागेल असे विपर्यस्त व विकृत लेखन केले आहे. याचा अप्रत्यक्ष सूर जसा आ.ह.साळुंखे यांच्या संदेह प्रतिपादनातून व्यक्त होतो, तसा तो डॉ.जयसिंगराव पवार यांच्या पुढील मतावरूनही अप्रत्यक्षच नव्हे तर अगदी प्रत्यक्ष व स्पष्टपणे स्वीकारार्ह वाटतो,... हे प्रकरण समाजातील तथाकथित विचारवंतांनी इतिहासाचे चालविलेल्या विकृतीकरणाशी संबंधित आहे. कोणत्याही समाजकारणाचा आत्मा इतिहास हाच असतो..अनेकदा इतिहासातील हा वैचारिक वारसा विकृतपणे समाजासमोर मांडला जातो. याचे अगदी ताजे उदाहरण म्हणजे डॉ.बाळ गांगल यांनी साप्ताहिक सोबत मध्ये म.फुल्यांवर लिहिलेले दोन लेख हे होत. ⁵ ही मांडणी अगदी स्वयंस्पष्ट आहे, निदान भारतीय इतिहासाकरीता तरी अचूक पुष्टी जोडणारी आहे की ज्याद्वारे

देशातील इतिहास हा नक्कीच काहीअंशी विकृत करण्यात आला आहे हे सप्रमाण सिद्ध करते. स्वातंत्र्यानंतरच या देशात शिक्षणाची प्रवेशद्वारं सर्वांना खूली करण्यात आली, व त्याचा लाभ घेत सर्व आदिवासी मागास लोक कमी अधिक प्रमाणात पुढेही आली. आपल्यातील अज्ञानाची, जून्या व घातक रूढी-परंपराची जळमट दूर सारून ही मुद्दाम मागे रेटलेली माणसं प्रत्येक क्षेत्रात प्रस्थापित वर्गाला गुणवत्तेच्या अन् क्षमतांच्या तौलनिक स्पर्धेत आज सूभरही मागे पडतांना दृक्पत्ययास येत नाहीत. अशा प्रगतीच्या व जागृतीच्या बदलत्या काळात जर डॉ.गांगल सारखे इतिहासकार थोर पुरूषांच्या चरित्रावर शिंतोडे उडवून आपला सूप्त डाव सफल करू पाहत असतील तर, हजारो वर्षांच्या प्रदीर्घ कालखंडात या देशातील समग्र मागास बहुजन वर्ग सुशिक्षणापासून हेतूपरस्सरपणे दूर ठेवलेला असतांना या गांगल प्रवृत्तीच्या इतिहासकारांनी इतिहासाच्या ग्रंथकृतीमध्ये किती धुमाकूळ घातला असेल ही कल्पनाच मनाला अस्वस्थ करणारी व वेदनाई वाटते.

तात्पर्य :

भारतीय इतिहास लेखनात वर्चस्व भाव, विकृतीकरण, सत्याशी बेइमानी, अहंभाव, पक्षपात, संकुचितपणा, गुणवत्तेपेक्षा अधिक देण्याचा प्रयत्न, वास्तवाचा विपर्यास, अशास्त्रिय लेखन, सामाजिक दुफळीस आमंत्रण, भावनाप्रधानता, मानवी मूल्यांचा न्हास आदी विघातक बाबींचा अंतर्भाव इतिहासकारांकडून काही प्रमाणात निश्चितच झालेला आहे हे अस्वीकार करता येणार नाही. अगदी याच ओघाणे पुढे येणारे चित्र अधिक स्पष्ट करण्यासाठी डॉ.के.एल.खुराणा यांचा अभिप्रायही नक्कीच सहायक ठरेल, Though literature of Ancient India is very glorious, rich and varied, it fails to present a clear conception of history of this period. There is no work like that of Herodotus or Tacitus⁶ निःशंकपणे भारतीयांचे प्राचीन साहित्य उत्कृष्ट, समृद्ध व बहुरंगी आहे, परंतू त्यातून तत्कालीन इतिहासाची स्वच्छ कल्पना करून देण्यास ते खचितच अपयशी ठरते. अशी डॉ.खुराणा यांची मतमांडणी अशास्त्रिय भारतीय इतिहास या दोषावर अचूक बोट ठेवणारी आहे हे खात्रीनेच मान्य होईल.

निष्कर्ष :

इतिहासकार कोणास म्हणावे ? या प्रश्नाच्या शोधार्थ उपर्युक्त स्थळी आलेले संक्षिप्त विश्लेषण निश्चितच खालील काही निष्कर्षांप्रत हात घालणारे ठरू शकते हे अवलंबतच म्हटले पाहिजे.

1. इतिहासकार जो पुराव्यांच्या आधारे सत्य प्रतिपादन करतो.
2. त्याच्यात जर जिद्द, तळमळ व कष्ट उपसण्याची तयारी असेल तरच तो इतिहासकार या भूमिकाला उचित न्याय देवू शकतो.
3. तो पक्षपात वा भेदभाव अशा कुप्रवृत्तीपासून दूर राहून लेखन करतो.
4. भावनाधिष्ठित लेखन कार्य त्याच्याद्वारे अजिबात नाकारले जाते.
5. सत्यनिष्ठा ही इतिहास लेखनाची जननी असते असा त्याचा ठाम विश्वास असतो
6. ऐतिहासिक अशा ज्ञानरूपी वारस्याचे त्याच्या कडून जतन, संवर्धन व संरक्षण आद्य कर्तव्य म्हणून केले जाते.
7. भूत - भविष्य आणि वर्तमान अशा काल त्रयींवर मार्गदर्शनास तो सक्षम असतो.
8. कर्तृत्व आणि गुणवत्ता लक्षात घेऊनच तो श्रेयभाग देतो.
9. संकुचित उद्दिष्टांच्या पूर्तीस्तव तो वास्तवाचा कधीही विपर्यास करत नाही.
10. इतिहासाचे विकृतीकरण तो निर्धारपूर्वक टाळतो.
11. शास्त्रशुद्ध वा तर्कयुक्त लेखनावर तो भर देतो. इत्यादी, मूल्याधारित पैलूंचा, गुणसंपदेचा समावेश जो इतिहासकार आपल्या निर्माणकार्यात आवर्जून करण्याचा प्रयास करतो तोच खऱ्या अर्थाने इतिहासकार कोणास म्हणावे अशा प्रश्नाचे योग्य उत्तर म्हणून समोर येतो याबद्दल शंका असणार नाही.

संदर्भग्रंथसूची

1. डॉ.एस.एस.गाठळ -भारताचा इतिहास (इ.स. 650 पर्यंत),कैलाश पब्लिकेशन, औरंगपूरा, औरंगाबाद, प्र.क्र.11
2. डॉ.जयसिंगराव पवार -आमच्या इतिहासाचा शोध आणि बोध, सुमेरू प्रकाशन, डी - 6, राजहंस सोसायटी, टिळकनगर, डोंबिवली (पुर्व) 421201, प्रस्तावनेतील अंश.
3. डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर - शूद्र पूर्वी कोण होते ? प्रकाशन - मिलिंद प्रकाशन,मू.भिमनगर,चांगदेव भ.खैरमोडे (अनुवादक) पो.वर्धा गंत, सावंगी (मेघे) वर्धा, संस्करण आवृत्ती मार्च - 2009, प्र.क्र. 14-15

4. डॉ.आ.ह.साळुंखे - हृदयातून हृदयांकडे....प्रकाशक - राकेश आ.साळुंखे,लोकायत प्रकाशन - सातारा लोकायत, 13, यशवंतनगर, गेंडामाळ, सातारा - 415002,प्र.आ., जून 2013, प्र.क्र. 8
5. डॉ.जयसिंगराव पवार - आमच्या इतिहासाचा शोध आणि बोध, सुमेरू प्रकाशन प्र.क्र. 21-22 उपरोक्त

